

Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005. július–augusztus (780–785. o.)

Közép-Kelet-Európa vagy a politikai gazdaságtan feltámadása?

Csaba László: *The New Political Economy of Emerging Europe*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 359 oldal

Csaba László az elmúlt két évtizedben KGST-, majd gazdasági mechanizmus és reformkutatóból elismert integrációs szakértővé és gazdaságpolitikai kommentátorrá vált. Széles körű elméleti érdeklődése és ismeretanyaga ugyancsak köztudott volt, azt azonban – talán a néhány évvel ezelőtti BUKSZ-vitát kivéve – nem szokhattuk meg tőle, hogy állást foglaljon nemcsak gazdaságelméleti, hanem kifejezetten tudományos módszertani kérdésekben is.

Módszertanon itt és most nem a gazdasági problémák értelmezésének és megoldásának technikai lehetőségeit értjük. Sokkal inkább azt tekintjük módszertannak (*methodology*), ami a valódi közgazdasági problémák jellegére, a megoldási lehetőségek gyakorlati relevanciájára, a problémák komplex és mennyiségileg nem mindig megragadható összefüggéseinek feltérképezésére irányuló kutatói stratégiák között segíti a választást. Idézzük fel például, hogy a század egyik legfontosabb, ám Magyarországon azóta is csak nagyon kevés figyelmet kapott közgazdasági módszertani vitája Terence Hutchison és Lionel Robbins között (még a harmincas években) egyáltalán nem technikai kérdésekkel, hanem a közgazdaságtudományi megismerés alapvető problémáival foglalkozott (*Caldwell* [1983]).

Csaba László hosszú időn át implicit módon ismertté tette, nyíltan azonban csak kevésbé hangsúlyosan vállalta gazdaságelméleti módszertani alapállását. Ez a visszafogottsága azonban 2000 óta változóban van. Új, kritikus és már nem annyira óvatos attitűdjére jó példa a Külgazdaságban Douglass North könyvéről írott ugyancsak elméleti igényű ismertetője. Ebben többek között azzal az udvarias félmondatokkal teszi le a garast az érdemi közgazdaságtani kutatások mellett, hogy „... az óvatlan szemlélő számára a modern közgazdaságtant jellemző erőteljes módszertani fegyverzet néha már öncéllá válhat...” (*Csaba* [2005] 67. o.). Az ismertetés további részében éppen Northra hivatkozva hangsúlyozza a módszertani sokszínűség és tolerancia fontosságát a közgazdaságtudományban.

Innen már csak egy lépés, hogy visszahelyezzük jogaiba a Nyugaton továbbra is támogatott vagy barátságosan megtúrt, Keleten (mármint az európai Keleten) azonban legálább másfél évtizeden át *persona non grata* tekintett politikai gazdaságtant. A szakmai fél- (vagy inkább alul-) műveltség olcsó és gyors diplomaszerezési lehetőségekkel is támogatott terjedése idején bátorság kell ahhoz, hogy Magyarországon egy könyv – igaz, egy angol nyelvű könyv – címében feltűnjön a „politikai gazdaságtan” kifejezés. Hiszen sokan ezt még mindig a marxista politikai gazdaságtannal azonosítják, holott a politikai gazdaságtan angol találmány még a 18. századból. Nem ideológia, hanem a politikai/társadalmi feltételekkel (keretekkel) is számoló, hosszabb távra szóló gazdasági döntések előkészítésének és értékelésének tudománya.

A formalizált eszközökkel dolgozó szabályozási és piacműködési elemzések egyik legjobb szakértője, a 2004-ben váratlanul elhunyt Jean-Jacques Laffont szerint a modern korban kétféle politikai gazdaságtan létezik: az egyik tudományosan megalapozott tanácsokat ad a gazdaságpolitikát kidolgozó politikai pártoknak a gazdasági és a politikai korlátok figyelembevételével, a másik pedig „... olyan gazdaságpolitikai irányokat (az eredetiben: *polícies*) javasol, amelyek a gazdasági és a politikai korlátokkal számolva próbálják meg maximalizálni a társadalmi jólétet hosszú távra, s amelyeket alkotmányos

jellegű szabályokként lehet elfogadni” (Laffont [2000] 5–6. o.). Az utóbbi fajta politikai gazdaságtan fontos új szakkönyvét tartjuk most a kezünkben.

Csaba László könyvének az egyik legfontosabb érdeme így módszertani jellegű. Nemcsak a komparatív közgazdaságtan bevált eszköztárával vizsgálja a „feltörekvő Európa” gazdasági fejlődését, hanem politikai gazdaságtani perspektívát is nyújt. A régió jelentős része már túl van a szó szoros értelmében vett átalakuláson, amit az EU-ba való felvétel ténye mellett a többnyire tiszteletet parancsoló növekedési és egyensúlyi adatok is szemléltetnek. Kérdés azonban, hogy az intézmények és a társadalmak érettsége is eléri-e a kívánt szintet, azaz az áttekintett gazdaságok *fejlődése* valóban megnyugtató *fejlettséget* is eredményezett-e. Ezen a ponton tágul még tovább a könyv módszertani perspektívája: kiderül belőle, hogy a régió már a fejlődés-gazdaságtani kutatások terepévé is vált. Túl kell tehát lépniük azon a beidegződésen is, hogy a fejlődés-gazdaságtan kutatója nem tekinthet túl a harmadik világ (az egyébként is különösen heterogén országsoport) határain.

A gondolatmenet logikája kivált az első és az utolsó fejezetekben következetes. A könyv elején Csaba László a kelet-európai szakirodalomban valóban újdonságot hozó módon, de a nyugat-európai vagy az észak-amerikai olvasó számára is alighanem érdekfeszítően fejt ki az úgynevezett *új politikai gazdaságtan* lényegét. E kifejtés középpontjában a közgazdasági elméletek (illetve a sokszor nagyban elméletfüggetlen receptkereső próbálkozások) gazdasági és társadalmi relevanciájának a problémája áll.

Itt nemcsak a szorosan vett használhatóságról, netán az ettől bizony nem független közérthetőségről elmélkedik a szerző az elméletekkel, tágabb értelemben az elméleti gondolkodással kapcsolatban. Nem hangsúlyosan, mégis következetesen tér vissza többször a módszertani nyitottság problémájához (ismét a „*methodology of economics*” értelemben). Az új vagy még inkább újjászületett politikai gazdaságtan lényeges ismérve ugyanis az, hogy elemzési eszközeinek és szakmai mércéinek egy részét kívülről veszi át (tehát nem önmagán belül keresi viszonyítási pontjait), és lehetőleg nem vállalkozik olyan modellek megalkotására, amelyeknél az absztrakciós fok növelésével sikeresen lehet kitérni a konkrét alkalmazhatósággal kapcsolatos igények elől.

Világos és logikus az átmenet az *új politikai gazdaságtan* tartalmi elemzésétől és „küldetésnyilatkozatának” – ilyen üzleties kifejezéseket a szerző természetesen nem alkalmaz – a megfogalmazásától az alkalmazás kézenfekvő terepe, a közép-kelet-európai átalakulás átfogó elemzése felé. Szembetűnő a különbség a szerző korábbi hasonló témájú művei (mindenekelőtt Az összeomlás forgatókönyvei című 1995-ös könyv) és a jelen írás stílusa, illetve elemzési alapállása között. Csaba László korábban gyakran (bár nem mindig feltétlenül tudatosan) szemlélte és írta le a kelet-európai gazdasági és politikai folyamatokat úgy, mintha teniszmérkőzések bírói székében foglalna helyet. Ezek a bírák ugyanis nemcsak a játékosok között középen, hanem jóval fölöttük is ülnek, ellentétben például a játékosok között rohangáló, sorsukban gyakran osztozó és velük együtt verítékező labdarúgó-játékvezetőkkel. Fentről nézve ugyan könnyebb az objektív ítéletalkotás, viszont jóval csekélyebb az empátia, mint a tétet valóban a bőrükön és a bokájukon érző szereplők között elvegyülve. Csaba László korábban néha minősített, mielőtt valóban alaposan elemzett volna, most viszont elemmez, mérlegel és csak azután értékel, de nem is feltétlenül minősít. Ez a szerzői magatartás nemcsak szakmai előrehaladásról tanúskodik, hanem a kutatói attitűd sokoldalúbbá és árnyaltabbá válásáról is.

Az elmélettől az empiria felé haladva, a könyv struktúrája kissé esetlegessé válik. Az egyes fejezetek a 21. század eleji világgazdaság legfontosabb folyamataival kapcsolják össze a kelet-európai átalakulást úgy, hogy e logikai kapcsolatok alapját az átalakulás fejlődés-gazdaságtani dimenziójának a kifejtése teremti meg. A globalizáció, a gazdaság nemzetköziesedése és a politika továbbra is nemzeti jellege közötti ellentét vagy az európai integrációs folyamat azonban a könyvben kevésbé az átalakulás keretfeltételeként, mint inkább a tranzíciós/transzformációs folyamat alapkérdéseként jelenik meg. Nem

lehet tagadni meghatározó szerepüket az átalakuló országok számára, de a szerző azelőtt helyezi őket az elemzés középpontjába, hogy valóban alaposan végigvénne a minőségileg megváltozott közép-kelet-európai átalakulási folyamat fontosabb belső elemeit.

Az EU későbbi fejlődése, sőt talán működőképessége szempontjából drámai jelentőségű 2005. júniusi fejlemények ismeretében különösen megszívlelendők az EU-szintű irányítási vagy koordinációs modellről tett szkeptikus megjegyzések. E modell hatékonyságának kérdései Csaba László szerint mindeddig nem álltak az elemzések középpontjában (164. o.). Gondolatmenete szerint a 2004-es kibővülés jellege, földrajzi méretei és az új tagállamok fejlettségi elmaradása miatt is komolyan elő kell venni őket. 2005 nyarán azt látjuk, hogy már rövid időszak eseményei is teljes mértékben – s több új érv felvonultatásával – a szerző által képviselt irányításhatékonysági szemléletnek a létjogosultságát igazolták.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni az új tagországok csekély gazdasági erejére vonatkozó érveket, s ezekből a könyv többet is kifejt. Sajnos azonban ez a rész (165. o.) nem mentes a zavaró statisztikai tévedésektől. A tíz új ország összesített gazdasági erejét nem a svájci, hanem a háromszor nagyobb holland GDP-volumenhez szokták hasonlítani, az pedig túlzás, hogy a szerző az összes nem visegrádi új tagállamot „törpének” nevezi. Az sem biztos, hogy a 2,5 milliónál kisebb népességű országok megérdemlik ezt a minősítést, mert a nemzetközi szakirodalom ezt a jelzőt a valóban kicsi, fél milliónál is kisebb lakosságú országokra alkalmazza. Már ha használja egyáltalán, hiszen az igazi „törpegazdaságokról” (Andorra, Monaco, San Marino, Liechtenstein) nem szoktak készíteni önálló gazdasági elemzéseket. A 4,5 milliós Litvánia azonban alighanem kikérné magának ezt a „lefokozást”.

A világgazdasági kitekintést orosz, illetve kínai fejezet követi, ami azért is fontos, mert a két korábbi vagy jelenlegi kommunista nagyhatalom eltérő pályája jól világítja meg azt az antitézist, hogy a kormányzat és az ideológia jellege (pontosabban: helye a „demokráciaskálán”) bizony nem valamilyen látványos lineáris függvénnyel leírható módon határozza meg a növekedési és a versenyképességi teljesítményt. Az orosz, illetve a kínai elemzésre tehát szükség van a könyvben (Csaba László korábbi műveinek ismerői különös örömmel olvashatják mindkettőt), nem biztos azonban, hogy a gondolatmenetnek azon a pontján, ahol az olvasó inkább a közép-kelet-európai problematika kifejtésének folytatását várná a szerzőtől.

A „keleti” fejezetekben egyébként látszanak bizonyos szerkezeti és gondolati inkonzisztenciák. Itt ugyanis több helyen olyan fejtegetések tolakszanak a könyvbe, amelyek talán inkább tananyagba illenének: a kínai modell összehasonlítása a különféle orosz, magyar vagy jugoszláv reformkísérletekkel aligha újdonság az olyan „haladó” olvasó számára, akinek Csaba László valószínűleg elsősorban szánta könyvét. A szerkesztés talán azzal is gazdaságosabb lehetett volna, ha a szerző ezekben a fejezetekben elsősorban saját új felismerései köré építi következtetéseit, s csak érinti mindazt, amit a nemzetközi szakirodalom az elmúlt években közölni tudott az orosz és a kínai gazdaságról. Pedig Csaba Lászlónak bőven vannak róluk saját mondanivalója, olyan is, amely jócskán túlmutathat a diplomatikus és rendszer-lélektanilag nemegyszer inkompetens nyugati értékeléseken.

Még jobban kifejthetett volna olyan fontos gondolatokat a szerző, mint például azt, hogy a kínai modellben különleges sajátosság a piacfejlődésnek és a piacnyitásnak a modernizációnál gyorsabb kibontakozása, illetve azt, hogy az olykor viharos¹ kínai növekedési folyamatban nincs semmi rejtelmes vagy rendkívüli (292–293. o.) – van benne szerepe a statisztikai illúzióknak vagy torzításnak, bizonyos jogi korlátok hiányának, az egyensúlyi valutaárfolyam hiányának, illetve a nemzetközileg páratlan mértékű nyomásnak a munkaerőpiac kínálati oldalán.

A gondolatmenet további kibontása azonban elvezetett volna Csaba László bizonyára sokak által várt állásfoglalásához például arról, hogy milyen lehet a kínai modell középtávú

¹ Ezt a kifejezést a szerző nem használja a kínai növekedésre, de az elkövetkező években valószínűleg mind nagyobb lesz a létjogosultsága.

jövője, jók-e a kormányzat esélyei a gazdasági, politikai, regionális és környezeti feszültségforrások felszámolásában. A kínai gazdaságban évek óta „vágató bika” hangulat van a külföldi befektetők között. A kollektív eufória azonban kollektív pánikba is fordulhat, ha kiderül, hogy a növekedés egyszerűen túlfutott több fontos gazdasági és politikai problémán azok megoldása nélkül, és a kínai növekedés valójában inkább olyan jó ideje magasan futó hullámvasút, amelynek a pályája alól nem egy helyen kihagyták az alapozást.

Az említett gondolati és tartalmi inkonzisztenciák, esetenként elvarratlan szálak fő magyarázata valószínűleg műfaji jellegű. Az egyes fejezetek elején a szerző utal arra, hogy kiindulópontjuk egy-egy konferencia-előadás vagy tanulmány volt. Egységes kötetbe szerkesztésük sikerült, a fejezetek kötőanyaga azonban nem egyformán szilárd, és a illesztések sem mindig pontosak. Hirtelen az átmenet például az EU-n belüli stabilitási és növekedési paktum és ezzel összefüggésben az euró bevezetésének problematikáját tárgyaló fejezet, illetve az Oroszországról adott elemzés között.

A két keleti kitérő után az *új politikai gazdaságtan* fontos elemzési területeire, a privatizáció és a piacműködés taglalásához érkezőnk, s a könyvet az intézményi közgazdaságtan egyik alapkérdésének, a növekedés és az intézmények közötti kapcsolatrendszernek az elemzése zárja. Itt zárul be a kör, ez az utolsó fejezet tér vissza azokhoz a fontos dilemmákhoz, amelyek a könyv elején kelthették fel az elméleti érdeklődésű olvasó figyelmét. Miként állíthatók tehát tartós és kiegyensúlyozott növekedési pályára azok az átalakuló országok, amelyek nem egészen másfél évtized alatt eljutottak ugyan a válságban lévő állami tervgazdaságtól az EU-tagságig, de egy-két kivétellel továbbra sem számíthatók Európa érett piacgazdaságai közé?

Csaba László következtetése különösen azok számára lehet tanulságos, akik még mindig hajlamosak az évtizedekkel korábbi reformvíták, vagy akár a hetvenes évek eleji „szocpégé” tankönyvek szellemében az *állam vagy piac* dichotómiájában gondolkodni anélkül, hogy számot vetnének a két képződmény részben komplementer jellegével és nem is kevés egymást segítő funkciójával. A gyenge állam persze valóban kedvez bizonyos piacok és valamilyenfajta piaci koordinációs formák fejlődésének, ezek azonban a jogbiztonság csökkenése és a korrupció, valamint a feketegazdaság elterjedése miatt megnehezítik a világgazdasági integrálódást és a működőtöke-importot.

Az erős állam ugyanakkor nem jelent feltétlenül túlsúlyos bürokráciát és kiterjedt állami tulajdont, mert nem nagy, hanem hatékony. Hatékony például a közigazgatás működtetésében, az érdekcsoportok kordában tartásában, a jogrendszer folyamatos korszerűsítésében, illetve a függetlenség² és a szakszerűség között egyensúlyt tartó működtetésében. Csaba László világosan leszögezi, hogy a makrogazdasági politika működéséért akkor, ha nincs felelős és erős intézményi háttere, de a sikeres gazdaságpolitikához megfelelő mikrogazdasági szabályozók és szereplők is kellene (327. o.). Némely korábbi fejlődés-gazdaságtani iskolák élharcosai pedig talán forognának a sírjukban akkor, ha eljutnának hozzájuk a szerző legújabb külföldi szakirodalomra is támaszkodó gondolatairól, hogy miért és mennyiben okozhatnak súlyos károkat a túlzott mértékű és nem ellenőrzött felhasználású külföldi segélyek, vagy a jelentős természetierőforrás-ellátottság. Ezek esetében sem csupán a gazdaság ellátása fontos a különféle termelési tényezőkkel, hanem legalább ugyanúgy az, hogy a gazdaságpolitikai és a jogrendszer mennyiben tudja megteremteni a termelési tényezők megfelelő felhasználási környezetét.

A nyolcvanas évek elején nagy politikai vihart kavart (s bizonyos nem jogállami „adminisztratív” következményekkel is járt) Magyarországon, amikor egy fiatalabb közgazdász megpendítette a „második gazdasági reform” gondolatát. Az átalakulás közgazdaságtanának mérvadó teoretikusai visszatekintve már mintha pálcát törnének a reformközgazdaságtan gondolatköre fölött is. Valóban, a magyar gazdasági reformok s elkép-

² Pontosabban a súlyosan vitatható eljárások vagy ítéletek esetén a függetlenségre való hivatkozás.

zelt további lépéseik az adott politikai kereteken belüli gazdasági változások receptúrájaként átütő jelentőségűek voltak és lehettek, de csak némi hatékonyságnövelést és jóval nagyobb közérzetjavulást hozhattak magukkal.

Az intézményi reformok kérdése azonban nem kerülhetett le a napirendről Kelet-Európában csak azért, mert az itteni országok egy részét felvették az előkelő, gazdag és jól működő államok klubjába (bár kérdés, hogy a fő- vagy a macskaasztalhoz ültették-e le őket). Reformpolitikákra most is szükség van, csak más értelemben, mint 1989 előtt. A könyv egyik fontos, bár sajnálatosan rövidre szabott alfejezete (335–337. o.) foglalkozik a kollektív racionalitást, illetve a valódi közérdeket megtestesítő gazdaságpolitikai és intézményi reformokkal. Nincs pontos szakirodalmi bizonyíték ezek növekedésösztönző hatására, Csaba László fejtegetéseiből azonban három dolog mégis világosan kirajzolódik.

Az egyik az, hogy az ilyen reformok kidolgozásánál nem szabad a közösségi választások elméletéből kiindulni, mert – ez most saját, szándékosan sarkított és tömörített megfogalmazásom – „a közérdeket nem lehet mindig vitára bocsátani”.³ Mancur Olson felismeréseiből pedig azt is tudjuk, hogy az alkufolyamatok lehetőségének megteremtése jócskán el is téríthet a szándékolt s a közérdeket tükröző végeredménytől.

További fontos következtetés a könyvben, hogy az alaposan előkészített és keményen végrehajtott intézmény- és jogrendszeri reformoknak közép és hosszú távon valóban van kedvező növekedési hatásuk – tehát nem a hatás *tényének*, csak a *mértékének* kimutatása megoldatlan még. A harmadik lényeges tapasztalat pedig az, hogy van több olyan „reformország” a világon (például Mexikó, Argentína, Törökország, Dél-Korea vagy Izrael, 336. o.), ahol „felülről” sikeresen valósítottak meg átfogó gazdaságpolitikai és intézményi reformokat a legutóbbi években is. A felsorolt országok listájában az tűnik fel, hogy nincs közöttük új EU-tagország. S valóban, a jogi és intézményi átalakulás több kelet-európai országban nemcsak a piacgazdaság bevezetésének a lehetőségét teremtette meg, hanem fel is szaporította az akadályokat a további intézményrendszeri átalakulás, a gazdasági felzárkózást tényleg hatékonyan segíteni képes erős, de nem nagy állam kiépítésének útjában.

Ez a gondolatgazdag könyv nem mindig olvasható könnyen, mert az explicit és implicit hivatkozások sokasága mellett az is alapos odafigyelésre késztet, hogy a szerző saját szövege sokszor nem válik jól külön az átvett gondolatoktól. Itt egyáltalán nem a hivatkozások pontosságáról van szó, hiszen a könyv ebben a tekintetben a legigényesebb követelményeknek is megfelel. Sokkal inkább arról, hogy Csaba László gyakran úgy fűzi tovább a hivatkozott szerzők gondolatmenetét, hogy szinte észrevétlenül a helyükbe is lép. Ezt az érvelési technikát csak úgy lehet követni, ha valóban alaposan elmélyedünk az olvasásban. Ennél a könyvnél azonban mindenképpen ezt kell tennünk.

Hivatkozások

- CALDWELL, B. [1983]: *Beyond Positivism. Economic Methodology in the Twentieth Century.* Basil Blackwell, London.
- CSABA LÁSZLÓ [2005]: *Releváns közgazdaságtan. Külgazdaság*, 4. sz. 67–69. o.
- LAFFONT, J.-J. [2000]: *Incentives and Political Economy. Clarendon Lectures in Economics.* Oxford University Press, Oxford, Egyesült Királyság.

Török Ádám

³ Végezzük el egy pillanatra azt a gondolatkísérletet, hogy egy nem különösebben fejlett és polgárosult országban népszavazást rendeznek egy átfogó adócsökkentésről...!